

Pásztor

A háború borzalmai

Kabátos önarckép

Ünnep

Ember Mária

Félelem és tiltakozás

Ámos-kiállítás a Szolnoki Galériában

Láthatta-e Ámos Imre a szolnoki zsidó templomot, amikor e városba vezényelte munkaszolgálatos-sorsa: nem tudom. A muszokokat általában városszéli majorkokban, pajtákban volt szokás elhelyezni, hadifogolyszerű őrizetben, fegyveres keret felügyelete alatt. Feleségének küldött, 1944. június 5-i levelébe a festőnek sikerült becsempésznie egy (szigorúan tiltott) célzást arra vonatkozóan, hol vannak: a „művész-telepet szeretném egyszer megnézni – írta. – Fényes bácsi sokat dolgozott itt...” A „kvártélyukat” illetően pedig fontos információ volt, hogy „...kerekeken lakunk, talán soká, ma itt, holnap ott...”, vagyis vagonokban voltak elszállásolva. Az 1944. augusztus–szeptemberében keletkezett rajzait, felkicélt gondolatait, festménycsíráit tartalmazó *Szolnoki vázlatfüzet*ének épp a Múlt és Jövő kiadásában gondosan, hogy azt ne mondjam: áhítattal reprodukált lapjain megfigyelhetők ugyan falusi templomok, tornyukon keresztrel és kakassal, sőt egy pártázatos templomfal bizonyára ukrainai emlékképe² is felidéződik, de zsinagógának vélhető épület egy sincs a Szolnokon készült rajzokon.

Az 1899. augusztus 29-én felszentelt, Baumhorn Lipót tervei alapján épült templom szerkezetileg világos, arányos, e világi léptékű. Fennállásának 100. évfordulójáról emlékezett meg – és nem mellékesen a megye zsidóságának a szolnoki cukorgyári gyűjtőtáborból történt deportálásának június végi gyásznapjaira emlékezett – Ámos Imre szolnoki múzeumi tulajdonban lévő, ritkán látható műveinek kiállításával a Damjanich János Múzeum a zsinagógából kialakított városi galériában.

Ámos Imre századát Szolnokról 1944 októberében Budapestre szállították, a Lehel úti kaszárnyában, majd az Albrecht-laktanyában tartották őket fogva, mielőtt kiszolgáltatták volna a németeknek. A művészt Ohrdruf

egyik lágerében még látták... Ő maga már az utolsó pesti tárlatán sem lehetett jelen, amelyről az értő barát és festőtárs, Bálint Endre így írt: „Ámos Imre grafikai határozott erkölcsi és egyben világnézeti magatartás illusztrációi.

A mának rettenetes igézetében készültek: a félelem és tiltakozás néha összeolvadó érzéseire utalnak.”³

A Szolnokon most bemutatott művek nincsenek kapcsolatban a várossal, bizonyosan korábbiak, mint a *Szolnoki vázlatkönyv* lapjai. Tusrajzok, tollrajzok, néhány színes kréta. A festő önmagát ábrázolta visszatérően – de hányféle alakban! A *Kabátos önarckép* (1942) nem egészen ráillő kabátban mutatja, rosszul gomboltban – ez lenne a *Lala* kabátja, amelyről egyik levelében szó esik?⁴ Lábánál festménye, péntek esti gyertya motívumával, asztalán a több más rajzán is megidézett otthoni óra – s az óranak egy lepkefinomságú angyal támaszkodik, nem tudjuk, őrző-e, rontó-e, még vár... Önarckép a *Pásztor*, címe szerint is az *Önarckép bölcsővel*, előbbi erősebben meghúzott vonalakkal, utóbbi gyöngédebb tollal megörökítve, s emennek hátterében alföldi tanya, „szentendrei”, a strukturalistákhoz közeli felfogásban. (Az egyik évszám nélkül, a másik 1940-ből.) Az *Emlékezés*, ugyancsak 1940-ből, ismét az erőteljesebb körvonalú munkái közé tartozik, önarckép távolba révedő szemekkel, angyallal, holdas éjszakával – a tragikum kisugárzásával, talán nemcsak múltba nézéssel, hanem a jövő megsejtésével, s bizonyára mondanom sem kell, hogy minden könnyes elérzékenyülés, giccsbe hajló érzelmeskedés nélkül, csak a kontúrok meghúzásából érződő indulattal. *Ünnepek* című lapján – meglehet, a művész két behívó közti

Kés levéllel

rövid szabadságainak egyikén⁵ készült ez az évszámjelzés nélküli rajz – egy halálfáradt férfit látunk, leroskadva a székre, talán a zsinagógából jött haza éppen, az asztalon egy szál gyertya, szíjjal átkötött könyvek, s a szegényesen berendezett szoba ajtaja mintha a nagykállói híres rabbi sírboltjához hasonló építményre nyílna, amely – paraszt-barokk homlokzatával – Ámos Imre számos festményéről ismerősünk. A férfi, miközben hosszan elnyújtott lábakkal pihen, fejét „chagallosan” félrefordítva emlékezik – talán Nagykállón töltött ifjúságára.

„A festő” is ő (1941), de az önportrénál fontosabbnak vélek ezen a rajzon két motívumot, amelyek más művein is visszatérnek: ezek a létra és a magas, eleven fa. (Plusz a NapHold, mely általa egyesített égítetek gyakran adnak munkáinak légi távlatot.) A létra talán Jákob latorjája a Bibliából, esetleg Dávid királyé, aki a népképzületben azon lépked fel kicsit hegedülni a Holdra. Az itt még bimbózó, leveles fának mindjárt ellentétpárját fogjuk látni a *Gyász I.* című kompozíción (1943), a teljesen lecsupaszított, durván lefűrészelt ágú fában, amelynek

sírva dől neki egy ugyancsak meztelen, szikár férfitest. „Nem raktam fészkeket magas sudarakra / Fáradt madarakkal” – írta saját sűrversében, előre megsejtett temetetlen temetésére gondolva Ámos Imre, s e talányos sorban az életműve befejezetlensége fölött érzett bánat is benne rezeg. Éppen a *Szolnoki vázlatkönyv*ben véltem megtalálni e gondolat képi megfejtését. Magas sudakra, melyek számos ágát már elmetélte a sors, még családi fészket rakott Ámos, madárfészkekbe helyezett családot,⁶ s a füzetben egy másik kompozíción felvázolta a sokszor megidézett angyalt is, fűrészszes angyal képében, „aki” a messzire-magasra nyúlt családfákról irgalmat nem ismerően metszi le az ágakat.

Az akkori napokban – miként Bálint Endrétől idéztem: „a mának rettenetes ígézetében” – a remélt védangyalból a Halál angyala lett. Ámos, amikor nem rajzolhatott, versekben siratta el magát: „Nem terül imasál fáradt testem alá / Pap sem szól fölöttem dicséző szavakat [...] / Emlékkavicsok sem fedik síromat...” és „...hever / Mellünkön néma kő...” A *Szolnoki vázlatkönyv* egyik lapján koporsóban ábrázolta magát (mesebeli üvegkoporsóban?), a solnoki kiállítás másik rajzán – *Sors*, évszám nélkül – mintha föld alól kapaszkodott volna a felszínre a festő, háttérben a már szinte teljesen absztrahált létra és a kettős, mégis-egy égítést. Az az ő vonásait viselő figura csak vállig emelkedik ki a földből, s a két keze szabadult ki még, az egyikre az arcát támasztja, a másik kicsiny gallyat mutat fel, tölgyfa leveleivel, makkokkal. Ez is vissza-visszatérő motívum, még a *Kés, levéllel* című, minden bizonnyal 1940 után keletkezett kompozícióján is megjelenik. Ezen a művén a férfi? nő? mégis-egy alak torkán a kés – a gyilkos szerszám hegyéből ellenben tölgyfaág nő ki, ikerlevéllel. A remény jele a teljes reménytelenségben? Avagy Bálint Endre szavával: „a félelem és tiltakozás (néha) összeolvadó érzése” vezette a művész kezét, s érint meg minket?

Az a se nem férfi, se nem női arc lehet félig az övé, félig a hitvesé, Anna Margité, akinek szabályos-szabálytalan szép arca ismételtelen felismerhető a rajzokon. Egyetlen finom mívű *Portrén* kívül, amely 1943-ból származik, a kiállítás képein gyászolóként mutatta őt Ámos, s amit a férj megjövedölt, az bekövetkezett: özvegye, akit kései éveiben még ismerhettem és látogathattam, sohasem szünt meg őt siratni. Az *Égő áldozat* című tollrajzon (1939-ből) a magára maradt feleség ül szerényen berendezett szobában, petróleumlámpa fényébe néz szomorúan, miközben az ő feje fölött is ég már a tető (a középkori máglya)? Lám, itt a „holocaust” szó eredeti jelentése: azok az igazi égő áldozatok, akik a visszaemlékezés lázában égnek, akik úgy gondolják, hogy égbe kiált az a

(függőleges „fekvésben” ábrázolt) koporsó, gyötrődnek, amiért elhamvadt az otthon (máglya gyúlt az asztali óra alatt is), s nem képesek belenyugodni, hogy vak volt az angyal... (*Égő óra*, 1941).

Megpróbált Ámos Imre szembenézni a Szörnyvel is, alakot akart kölcsönözni az alakatlan iszonyatnak. A *Szolnoki vázlatkönyv*ben macskaformájúnak gondolta a Behemótot,⁷ de az azt időben megelőző *János jelenései*-sorozatban (készült 1944 áprilisában, 12 lap) követte a bibliai leírást: „És láték egy fenevadat feljöni a tengerből, a melynek hét feje és tíz szarva vala...” A solnoki tárlaton bemutatott *A szörny* című rémálat (1943) e hét fej egyike, előzménye maga a Leviathán, ahogyan *Jób könyve*ben jellemeztetik: „Nézd csak a behemótot, a melyet én teremtettem... Orrlyukaiból gőz lövell elő, mint a forró fazékból és üstből... Lehelete meggyújtja a holt szenet és a szájából láng lövell elő... Nyakszirtján az erő tanyáz, előtte félelem ugrádozik... Maga után világos ösvényt hagy, azt hinné valaki, a tenger megőszült...” Közeledtére – Ámosnál – inogni kezd az addigi otthon, egy faház, földönfutóvá lesznek fejkendős asszonyok: ukrajnai emlék?... Évszám nélküli, vegyes technikájú képen, amelynek *A báború horzalmái* címet adta a művész vagy a hagyatékát rendező Anna Margit, néma váddal, vak szemüreggel mered az égre egy meghatározhatatlan korú férfi, a koldussá, kifosztottá tett emberiség jelképe. Mögötte gyászol a fekete föld, lángokban áll a lát-határ vagy talán téglaszín kéneső hull a földre.

JEGYZETEK

1 A „művész” szót kihúzta ugyan a cenzúra, de a címzett természetesen megértette, hogy a solnoki művészkolóniáról van szó, amelynek Fényes Adolf alapító tagja és rendszeres festővendége volt.

2 Ámos Imre 1942. március 18. és 1943. június 24. között szolgált munkaszolgálatosként az ukrajnai hadszíntéren.

3 *Népszava*, 1942. április 25.

4 Részlet 1942. március 29-én feleségének írt leveléből, Domony hadkiegészítő táborából, mielőtt kivitték volna a keleti frontra: „L.-tól próbáld kérni, jó lenne bekecs és viharkabát.[...], de nem hiszem, hogy megy a dolog. Pénzt kiadni nem szabad semmire. [...] Viharkabátot, bekecsset ne forszírozd nagyon...” L. = Lala, Ámos nagybátyja, dr. Bak Lóránt közigazda.

5 1940. szeptember 23-án Nagykátára, 1941. április 16-án Aszódra, 1942. március 18-án Domonyba, 1944 május végén Jászberénybe hívták be (innen került Szolnokra).

6 Érdekes volt számomra, ahogyan Ámos Imre két monográfusa magyarázta ezt a rajzot. Egri Mária így látta: „a csonka fatörzs fészkeben emberpár bújik meg a fűrészszel közeledő halálangyal elől” (Egri Mária: *Ámos Imre*, Szemtől szemben-sorozat, Gondolat Bp., 1980. 160. o.) és Petényi Katalin így:

A szörny

„A csonka fa egyik ágán a madárfészek megóvja a kor vad erőitől a családot” (Petényi Katalin: *Ámos Imre*, Corvina Bp., 1982. 203. o.).

7 Mihail Bulgakov „A Mester és Margarita” című, immár klasszikusnak nevezhető regényében „egy vadkan nagyságú, hatalmas fekete kandúr”, „egy valószínűtlenül óriási kandúr” a Behemót.

Kozma Károly reprodukciói,
 a Solnoki Damjanich Múzeum gyűjteményéből

